

Olsztyn, dn. 15.12.2021 r.

Prof. dr hab. Arkadiusz Żukowski
Instytut Nauk Politycznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie
e-mail arkadiusz.zukowski@uwm.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Stańczyk pt. „Stosunki portugalsko-angolańskie po 2002 roku”, Uniwersytet Łódzki, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Katedra Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki, Łódź 2021, ss. 232 (promotor prof. dr hab. Marek Dziekan)

Problematyka recenzowanej rozprawy doktorskiej w pełni wpisuje się w dyscyplinę naukową nauki o polityce i administracji, a w szczególności jej subdyscyplinę stosunki międzynarodowe i dotyczy ważnych współcześnie zagadnień stosunków bilateralnych państwa europejskiego i afrykańskiego, a mianowicie stosunków portugalsko-angolańskich.

Rozprawa ta stanowi monograficzne ujęcie problemu badawczego. Warto też podkreślić, że dotychczas nie tylko w Polsce, ale i na świecie nie przygotowano podobnego rodzaju opracowania naukowego.

Głównym celem rozprawy jest analiza współczesnych relacji pomiędzy Portugalią i Angolą od czasu zakończenia wojny domowej w tym afrykańskim państwie w 2002 roku. Górna cezurą czasową dotyczącą analizy sięga roku 2017, kiedy to w Angoli nastąpiła zmiana prezydenta. José Eduardo dos Santos ustąpił z tego stanowiska po 38 latach, a jego następcą został João Lourenço. Chociaż w tytule rozprawy określono, że problem badany jest po 2002 roku, Autorka słusznie sięgnęła do analizy okresów poprzednich, nawet do pierwszych kontaktów żeglarzy portugalskich z wybrzeżem angolańskim w XV wieku.

Rozprawa składa się z czterech rozdziałów, przy czym drugi rozdział ma charakter chronologiczno-problemowy (dotyczy genezy kontaktów portugalsko-angolańskich). W skład struktury rozprawy wchodzi także: Wstęp, Cele i metodologia pracy, Zakończenie, Spis tabel (8), Spis wykresów (6), Spis map (32) i

Bibliografia. Warto podkreślić, że *gros* tabel i wykresów to opracowania autorskie. Samą koncepcję układu rozprawy należy ocenić pozytywnie, ukazuje ona rozwój i ewolucję stosunków międzypaństwowych.

We Wstępie Autorka sformułowała trzy główne hipotezy badawcze:

- Od czasu zakończenia wojny domowej w Angoli miała miejsce intensyfikacja współpracy portugalsko-angolańskiej;
- Podstawą relacji portugalsko-angolańskich są nie tylko silne wielowiekowe więzy historyczne, ale także porozumienia dwustronne wyznaczające ramy współpracy;
- Kryzys finansowy przyczynił się do zmiany w stosunkach dwustronnych, miał wpływ na odwrócenie kierunku migracji.

Hipotezy te należy uznać za prawidłowo skonstruowane i przemyślane.

We Wstępie nie tylko wymieniono zastosowane w rozprawie metody badawcze, ale w jego dalszej części doprecyzowano w jakich fragmentach je aplikowano (analiza dokumentów, metoda opisowa, metoda genetyczna, metoda chronologiczno-problemowa oraz metoda komparatystyczna).

W Rozdziale 1. pt. „Charakterystyka państw” przybliżono współczesny obraz Portugalii i Angoli, zwracając uwagę na czynniki mające duży wpływ na pozycję tych państw w stosunkach międzynarodowych (kwestie demograficzne, społeczne, ekonomiczne i kulturalne). Kompetentnie przedstawiono kwestie ustrojowe, w tym główne zasady konstytucyjne, a na przykład w przypadku Angoli znaczenie Ludowego Ruchu Wyzwolenia Angoli (MPLA) w tamtejszym życiu politycznym. Trafnie, szczególnie miejsce poświęcono zagadnieniom kierunków współczesnej polityki zagranicznej Portugalii i Angoli. Charakterystyka ta pozwoliła ukazać nie tylko pozycję międzynarodową Portugalii i Angoli oraz uwarunkowania prowadzonych przez te państwa polityk zagranicznych, ale także ich specyfiki. Wartościowym było zwrócenie uwagi na aktywność i znaczenie Wspólnoty Państw Portugalskojęzycznych oraz Instytutu Camõesa.

Do tego rozdziału sformułowano trzy pytania badawcze, na które znaleziono odpowiedzi: a) Jaka jest struktura polityczna obu państw?; b) Jakie są najważniejsze zagadnienia związane z gospodarką Portugalii i Angoli? c) W jaki sposób państwa prowadzą swoją politykę zagraniczną?

Rozdział 2. pt. „Geneza stosunków portugalsko-angolańskich” kompetentnie

ukazano początki tych relacji związane z rozwojem portugalskiego imperium kolonialnego (kontekst geograficzny i historyczny). Pozytywem było ukazanie procesu budowania wpływów portugalskich w Angoli na tle rywalizacji mocarstw i ich ingerencji tam, zwłaszcza po rewolucji goździków w Portugalii w 1974 roku.

Pożądanym zbiegiem było ilustrowanie ekspansji kolonialnej mocarstw europejskich, w tym Portugalii w Afryce, a w szczególności w Angoli poprzez prezentację licznych map (s. 77-93). Celnie zdiagnozowano zmieniający się w czasie charakter relacji portugalsko-angolańskich (np. wpływ wprowadzenia abolicji w Angoli w 1858 roku czy przewrót wojskowy w Portugalii w 1926 roku i rządy António Salazara), zacieśnianie kontaktów, czy też rozbudowę portugalskiej kontroli i administracji w Angoli. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, postawiono trzy ważne pytania badawcze: a) Jak doszło do odkrycia terenów obecnej Angoli przez Portugalczyków i jakie były początki kontaktów wzajemnych?: b) Jak przez wieki kształtowały się relacje portugalsko-angolańskie?: c) W jaki sposób przebiegała walka narodowowyzwoleńcza i dekolonizacja Angoli, jak wyglądała jej droga do niepodległości?

Rozdział 3. pt. „Polityka współpracy na podstawie analizy umów bilateralnych” dotyczy przede wszystkim kompetentnej prezentacji oraz interpretacji treści portugalsko-angolańskich umów w ujęciu chronologicznym, co dało min. możliwość ukazania ewolucji wzajemnych stosunków między tymi państwami. Dla przykładu, podkreślenie roku 1991 jako przełomowego kiedy zawarto 8 porozumień dwustronnych. Autorka skrupulatnie omawia poszczególne umowy, a nawet te bardzo wycinkowe jak np. Protokół współpracy w zakresie kawy czy Umowa kinematograficzna.

Do tego rozdziału przygotowano trzy pytania badawcze, na które znaleziono odpowiedzi: a) Jaka tematyka poruszana była w porozumieniach?: b) Kto je podpisywał? Jakie ustalano obszary współpracy i jakie działania w jej ramach zdecydowano się podjąć?: c) Jaki obraz relacji dwustronnych wyłania się z zawieranych przez państwa umów?

Rozdział ten chociaż ma charakter bardziej deskryptywny niż eksplanacyjny wydaje się konieczny z punktu widzenia przyszłych analiz w następnym rozdziale rozprawy. Wartościowe merytorycznie jest podsumowanie tego rozdziału wraz z

autorskim zestawieniem najważniejszych porozumień pomiędzy Portugalią a Angolą.

Rozdział 4. pt. „Stosunki portugalsko-angolańskie” jest powiązany z rozdziałem 3. i dotyczy głównie realizacji praktyki współpracy portugalsko-angolańskiej po zakończeniu wojny domowej w Angoli. Na uwagę zasługuje wielowątkowość analizowanej problematyki i jej uwarunkowań, zarówno bilateralnych jak i międzynarodowych, np.: proces pokojowy w Angoli w latach 90. XX wieku; wizyty dwustronne na najwyższych szczeblach władzy obu państw; programy współpracy, w tym pomoc rozwojowa dla Angoli (Orientacyjne Programy Współpracy), kwestie gospodarcze i finansowe w stosunkach bilateralnych; ruchy migracyjne; oskarżenia przedstawicieli angolańskiej elity polityczno-biznesowej o przestępstwa finansowe w Portugalii (m.in. Isabel dos Santos) i jej wpływ na stosunki między państwami. Sformułowane pytania badawcze są poprawne: a) Jak rozwijały się stosunki portugalsko-angolańskie po zakończeniu wojny domowej w Angoli?; b) Jakie są najważniejsze zagadnienia w relacjach dwustronnych państw?; c) W jaki sposób kształtował się proces ruchów migracyjnych między państwami? Właściwie zdiagnozowano hierarchię i ważność wizyt przywódców obu państw na kształtowanie się poziomu wzajemnych stosunków. Słusznie zwrócono uwagę na odwrócenie wzorca migracyjnego pomiędzy Portugalią a Angolą na początku XXI wieku oraz przyczyny i skalę tego zjawiska.

W Zakończeniu podkreślono charakter portugalsko-angolańskich stosunków, ich wieloaspektowość, złożoność i co ważne powiązanie je z sytuacją na arenie międzynarodowej. Odniesiono się też bezpośrednio do sformułowanych we Wstępie hipotez badawczych, które należy uznać za zweryfikowane. Ponadto dokonano syntezy treści poszczególnych rozdziałów oraz odwołano się do teorii stosunków międzynarodowych oraz zasygnalizowano perspektywy rozwoju współpracy portugalsko-angolańskiej (Program Współpracy Strategicznej Portugalia – Angola 2018-2022).

* * *

Mocną stroną rozprawy jest osadzenie badan na analizie źródeł pierwotnych, tzn. oficjalnych dokumentów dotyczących pośrednio i bezpośrednio stosunków

portugalsko-angolańskich w języku portugalskim oraz znajomość opracowań naukowych na temat tych relacji. Kluczowym dla powodzenia kwerendy archiwalnej i bibliotecznej były staże Autorki w Portugalii na Faculdade de Ciências Sociais e Humanas na Universidade Nova de Lisboa (UNL) oraz ISCTE – Instituto Universitário de Lisboa czy też w Gabinete de Documentação e Direito Comparado.

Zarysowany we Wstępie stan badań ukazuje bardzo dobre rozeznanie Autorki jeżeli chodzi o archiwalia oraz literaturę przedmiotu dotyczącą badanej problematyki. Należy zwłaszcza uwypuklić umiejętności językowe Autorki dotyczące języka portugalskiego (m.in. własne tłumaczenie Konstytucji Angoli czy portugalsko-angolańskich umów międzypaństwowych).

Rozprawa została osadzona na teorii stosunków międzynarodowych; realizmie, liberalizmie oraz teorii społeczności międzynarodowej. Właściwą podbudową teoretyczną, na potrzeby rozprawy, było sięgnięcie do teorii kompleksowej współzależności. Poza tym Autorka słusznie konkluduje, że w przypadku badanego problemu, klasyczna teoria postkolonialna nie znajduje uzasadnienia merytorycznego wobec stosunków portugalsko-angolańskich i nie powinna być w rozprawie stosowana.

Rozprawa ma też odpowiednią podbudowę metodologiczną (właściwe wykorzystanie podejścia tradycyjnego i behawiorystycznego w stosunkach międzynarodowych).

* * *

Wysoko należy ocenić stronę formalną rozprawy. Ocena ta dotyczy w zasadzie wszystkich jej elementów, np. edytorskie przygotowanie, język wykładu, brak błędów literowych i interpunkcyjnych. Stosowanie właściwego zapisu nazewnictwa w języku portugalskim. Na podkreślenie zasługuje bardzo staranne przygotowanie przypisów i ich różny rodzaj oraz imponująca liczba (w sumie 582 przypisy).

Bibliografia stanowi kolejny pozytywny aspekt rozprawy. W jej skład wchodzi: Materiały źródłowe (87 pozycji) oraz Opracowania (aż 466 pozycji), głównie w języku portugalskim, ale także wiele w języku angielskim i nieliczne w języku polskim.

* * *

Jeżeli chodzi o uwagi i sugestie to mają one charakter udoskonalający rozprawę i nie mają one znaczenia fundamentalnego.

Tytuł rozprawy można byłoby sformułować w sposób bardziej problemowy, gdyż ma charakter hasłowy. Ponadto można byłoby w tytule wprowadzić górną cezurę czasową, tzn. rok 2017.

Bardzo oszczędnie prezentuje się struktura tej rozprawy. Rozdziały 2., 3. i 4. w ogóle nie mają podrozdziałów, a Rozdział 1. liczy zaledwie dwa podrozdziały o hasłowych tytułach „Portugalia” i „Angola”. Z reguły przyjmuje się, że w strukturze wewnętrznej rozprawy każdy rozdział powinien mieć podrozdziały, przynajmniej dwa.

Z kolei, Wstęp ma tytuł „Wstęp. Cele i metodologia pracy”, a zawiera również inne elementy poza celami i metodologią. Natomiast tytuł Rozdziału 4. „Stosunki portugalsko-angolańskie” wydaje się zbyt ogólny, zwłaszcza w kontekście tytułu wcześniejszego rozdziału.

Niektóre sformułowania dotyczące skali zjawiska warto byłoby opatrzyć konkretnymi danymi statystycznymi, np. fragment że co roku Portugalię odwiedzają miliony turystów (konkretnie ile milionów?, s. 20). Ta sama uwaga dotyczy wielkości handlu zagranicznego Portugalii (dane na ten temat znajdują się dopiero w dalszej części rozprawy).

Interesujące są fragmenty dotyczące architektury Portugalii, zwłaszcza w wieku XVI i następnym. Nie mają one jednak bezpośredniego związku z badaną problematyką. Podobną opinię można sformułować w stosunku do portugalskiej muzyki i kuchni.

Rezygnując ze wskazówek bibliograficznych, chciałbym zwrócić uwagę, że na temat Angoli przygotowano z nauk społecznych kilka rozpraw doktorskich, które polecam dla Autorki w przyszłych peregrinacjach badawczych: Faustino Alexandre, *Aspekty międzynarodowe wojny domowej w Angoli*. Uniwersytet Warszawski: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych. Warszawa 2014 (promotor Stanisław Edward Parzymies); Hermenegildo Manuel Avelino, *Kształtowanie się systemu partyjnego w Republice Angoli (przemiany podstaw formalnych i doktryn*

politycznych), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza; Wydział Nauk Społecznych, Poznań 1998 (promotor Janusz Romul); Miguel Osvaldo Domingos Naeje, Prezydent w systemie politycznym Republiki Angoli w latach 1992-2010, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; Wydział Politologii, Lublin 2017 (promotor: Wojciech Sokół); Gabriel Puna, Rola korporacji transnarodowych w rozwoju gospodarczym Angoli, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu; Wydział Ekonomii, Poznań 2005 (promotor Janusz Jerzy Tomidajewicz).

W kontekście wykazu oficjalnych umów pomiędzy Portugalią a Angolą warto wymienić jeszcze dwa dokumenty: Memorandum of Understanding in Investment Observatory (2015) oraz Agreement on the Elimination of Double-Taxation on Income Taxes and Prevent Tax Fraud and Evasion (2018).

W przypadku wykresów obrazujących portugalsko-angolański handel zagraniczny (wykres 2 i 3, s. 146 i 147) warto byłoby podać w jakiej walucie podane zostały dane statystyczne (euro czy dolary amerykańskie?).

Ujednolicenia wymaga zapis niektórych wartości (np. procent, jest słownie i symbolem).

Autorka tworząc strukturę wewnętrzną Bibliografii słusznie sięgnęła do tradycyjnego podziału, najpierw źródła, a potem opracowania. Tym niemniej w wykazie opracowań znajdują się także źródła, np. konkretne porozumienia angolsko-portugalskie.

* * *

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego jakim była analiza stosunków portugalsko-angolańskich. Autorka wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną w zakresie nauki o polityce i administracji oraz samodzielnością w procesie badawczym.

Z przekonaniem stwierdzam, że rozprawa doktorska magister Anny Stańczyk pt. „Stosunki portugalsko-angolańskie po 2002 roku” spełnia wymogi art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz.U. z 2017 roku, poz. 1789 ze zm.) w zw. z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 Przepisy wprowadzające

ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669) i może być dopuszczona do dalszego procedowania w tym zakresie.

Arkadiusz Zukowski